

UVOD K IZDAJI ZALOŽBE TRANSACTION*

NEKAJ LET SEM MISLIL, da je knjiga obsojena na to, da ne bo nikoli izšla. Prenašal sem jo od enega do drugega založnika – bilo jih je kar enajst – a so me vsakič zavrnil. Direktor ene od njih – stare ugledne literarne angleške založbe Chatto & Windus – je dejal, da bi jo bil pripravljen objaviti, če bi jo napisal kot roman po vzoru *Krasnega novega sveta* Aldousa Huxleyja. To sem tudi storil, pri čemer je bila glavna junakinja privlačna mlada dama Avocet, ki je imela ljubezensko razmerje s starejšim vodovodarjem, a še vedno brez uspeha. Drugi založnik – večji in bolj konservativen, Longmans – je uporabil izjemen in izviren izgovor, da načeloma nikoli ne objavljajo doktorskih disertacij. Knjigo so tudi označili za doktorsko disertacijo, čeprav je bilo predstavljeno, da je bila napisana skozi pero osebe z istim imenom kot jaz, ki je pisala leta 2034 po našem štetju. Do takrat bo Michael Young, če bo družbo sploh opazoval, to počel z drugega mesta, kamor ne bo prišel na podlagi doktorata, ki bi ga višje sile sprejele ali zavrnil. Doktorska disertacija bi bila nenavadna predstavitev pri nebeških vratih, saj bi stežka zagotovila vstop. Toda domnevam, da je bil Longmansov odziv pošteno opozorilo, da bo knjiga, če bo kdaj le ugledala luč sveta, razumljena napačno.

Objavljena je bila le zato, ker sem na plaži v severnem Walesu srečal starega prijatelja Walterja Neuratha. Z ženo Evo sta malo pred

* Ta uvod je izšel leta 1994 (sicer v nekoliko spremenjeni obliki) tudi kot samostojen članek pod naslovom »Meritocracy Revisited« v reviji *Society* (Young, 1994). Opombe, označene z zvezdico, so opombe prevajalca.

tem ustanovila založbo Thames & Hudson, ki je na obeh straneh Atlantika postala zelo znana po svojih knjigah o umetnosti. Neurath je mojo knjigo izdal zaradi najinega prijateljstva, saj sociologija ni bila med interesi založbe. Na srečo je bila njegova prijaznost nagrajena že na tej strani nebeških vrat. Kmalu po prvi objavi leta 1957 je knjigo prevzel Penguin in jo prodal v več sto tisoč izvodih, izšla pa je tudi v sedmih prevodih. Večkrat sem se spraševal, kaj za vruga si o njej mislijo japonski bralci.

Zakaj bi se morala prijeti? Gotovo deloma zaradi naslova. Dvomil sem o geslu, ki sem si ga izmislil. Prijateljica, strokovnjakinja za klasične jezike, je dejala, da bi kršil pravila dobre rabe, če bi iz ene latinske in ene grške besede izumil novo besedo. Rekla je, da bi se mi posmehovali, če bi to storil. V resnici je bila knjiga deležna številnih kritik, vendar ne zaradi slabega okusa glede naslova – prej nasprotno. Za to besedo je bilo v dvajsetem stoletju dovolj prostora. Bolj kot kadarkoli prej so bili ljudje na oblasti in tisti privilegirani pripravljene verjeti, da v sodobni družbi (v jeziku te knjige) »ne vlada toliko ljudstvo kot pa najpametnejši ljudje; ne aristokracija rojstva in ne plutokracija bogastva, ampak prava meritokracija talentov«. Povezava z aristokracijo je bila še posebej posrečena. Nekateri ljudje si radi čestitajo, da so podobni aristokratom, vendar so še boljši, ker so si oblast in privilegije pridobili z zaslugami. Aristokraciji je spodletelo, ker je bilo toliko ljudi, ki so imeli oblast preprosto zato, ker so jo podedovali od svojih staršev, očitno nesposobnih, da bi jo izvrševali. Nihče se ne bi smel roditi s srebrno žlico v ustih, če pa se z njo že rodi, bi ga morala zadušiti.

V trditvi, da sta $IQ + \text{trud} = \text{zasluge}$, ni bilo nič novega, nov je bil le način, kako je bila formulirana.

Kot je v še neobjavljenem eseju odločno poudaril sociolog John Goldthorpe, je bil *la carrière ouverte aux talents* vse od industrijske revolucije dalje in celo pred njo eden glavnih ciljev družbenih reform, zlasti pri upravljanju javnih služb, vključno z oboroženimi silami. Kot način za pridobivanje javnih funkcij bi morali nepotizem, podkupovanje in dedovanje odpraviti. Seveda niso izginili, vendar se je uveljavilo prepričanje, da jih je napačno dopuščati:

edino merilo, ki bi ga morali uporabljati, so individualne zasluge. Razlika je nastala s prihodom industrije in njenega izpodrivanja kmetijstva kot temelja gospodarstva.

Argument knjige je, da če zemlja ustvarja kaste, stroj proizvaja razrede – razrede, v katere je ljudi mogoče razvrstiti na podlagi njihovih dosežkov, in ne na podlagi rojstva. V kolikor se je to zgodilo, je družbeno neenakost mogoče upravičiti in da bi se izognili preveč očitnemu protislovju, je takšna utemeljitev v demokratični družbi, ki se je – vsaj kar zadeva volitve – uklonila enakosti, skoraj vedno potrebna. V nasprotnem primeru bo ljudi, ki so na oblasti, spodkopaval dvom vase, ljudje, nad katerimi se oblast izvaja, pa bodo postali ogorčeni in prevratniški, ker bodo zanikali, da imajo drugi kakršnokoli pravico, da jim vladajo.

Besede in navidezni argument te knjige so postali še posebej privlačni zaradi vloge, ki je pripisana izobraževanju. V vseh industrijskih družbah je bila rast množičnih izobraževalnih sistemov eden od pomembnejših pojavov tega stoletja. Osnovno izobraževanje se je uveljavilo kot univerzalna pravica. Toda kaj pa po osnovnem izobraževanju? Če je na neki stopnji izobraževalne lestvice treba opraviti selekcijo (kot jo je vedno treba), potem ta zagotovo ne bi smela temeljiti na položaju ali bogastvu staršev, temveč na zaslugah otroka ali mladostnika.

Učitelji radi mislijo, da to počnejo, in to pogosto tudi dejansko počnejo s pomočjo bolj ali manj zapletenih sistemov testiranja in preverjanja znanja. Vodi jih lahko egalitarna skrb za otroke iz prikrajšanih družin, ki bi morali imeti 'enake možnosti', ali pa bolj socialno darvinistična skrb, da bi se izognili nekorističnemu dragocenih 'zalog sposobnosti', ki so vedno in povsod tako omejene. Ne glede na motivacijo naj bi bil rezultat enak, saj so mladi ljudje, izbrani za napredovanje s preizkusi svojih sposobnosti, tisti, ki jim nadaljnji potrjeni dosežki v šoli in na univerzi prinesejo nadaljnje napredovanje v širšem svetu. Tako praktično kakor tudi etično je meritokratično izobraževanje temelj meritokratične družbe.

To so torej nekateri od razlogov, da sta beseda in celo knjiga postali zelo razširjeni med ljudmi, ki jim ta argument ustreza – ljudmi,

ki se imajo za vredne člane nove elite ali vsaj odpirajo pot bodočim meritokratom, da v sistemu zasedejo svoje ustrezno mesto. Moj prijatelj Daniel Bell je to dobro povedal. Dejal je: »Postindustrijska družba je po svoji logiki meritokracija. Različni status in dohodek temeljita na tehničnih spretnostih in visokošolski izobrazbi in le malo višjih mest je na voljo tistim, ki takšnih kvalifikacij nimajo«. ¹ V svoji vplivni knjigi *The Coming of Post-Industrial Society* je pojasnil, da v meritokraciji formalne kvalifikacije omogočajo vstop v sistem, vendar so potrebni nadaljnji dosežki, da si materialne in druge koristi resnično zaslužimo. ²

Knjiga [*Vzpon meritokracije*] je bila vedno mišljena kot tak primer in večina ljudi, ki jo je komentirala ali se nanjo sklicevala, ne da bi jo kdaj prebrala (najvplivnejše knjige so vedno tiste, ki se ne berejo), je implicitno ali celo eksplicitno sprejela, da je to moral biti primer, ki sem ga poskušal predstaviti. So pa zanemarili ali pa niso opazili dejstva, da je knjiga satirična, in čeprav je sociološka in zato primerno resna, je tudi napisana v starejši tradiciji angleške satire. Zavedam se, da v teh lahkotnih oblačilih knjiga morda ne bo tako dobro potovala. Toda če knjiga ne bo videti kot protiargument ali kot argument, bo njen pomen (ali vsaj dobra polovica pomena) izgubljen.

Namišljeni Michael Young iz leta 2034 naj bi bil videti bolj čemer in vzvišen, kot upam, da sem. S tem, ko njegove poglede očitno jemljem tako zelo resno, se mu skušam posmehovati, in še približno kakšnih štirideset let se ne bo mogel maščevati. Poskušal sem ga prikazati kot precej nenavadnega, saj sem želel pokazati tudi moč nasprotnega primera. Želel sem pokazati, kako pretirana je lahko meritokracija in na splošno tudi ljudje, ki so mislili, da ji pripadajo, vključno z avtorjem, ki mu je bila knjiga pripisana.

Ta avtor naj bi bil prikazan kot ranljiv. Tako rekoč nehote je bil glasnik druge zgodbe, ki je pokazala, kako žalostna in krhka je lahko meritokratična družba. Če je splošna kultura spodbujala bogate in

¹ D. Bell, »Meritocracy and Equality«, *The Public Interest* 29, november 1972.

² D. Bell, *The Coming of Post-Industrial Society*, Basic Books, New York 1973.

vplivne v prepričanje, da si v celoti zaslužijo vse, kar imajo, kako prevzetni so lahko postali, in če so bili prepričani, da je vse to za skupno dobro, kako brezobzirni so bili pri zasledovanju lastne koristi. Oblast kvari, zato je ena od skrivnosti dobre družbe, da mora biti oblast vedno odprta za kritiko. Dobra družba bi morala omogočati trdne temelje tako oblasti kot tudi uporu.

Toda oblasti ni mogoče ponižati, če navadni ljudje, ne glede na to, koliko jih je izobraževalni sistem zavrnil, ne pridobijo samozavesti, da se mogočnim postavijo po robu. Če se imajo za manjvredne in če mislijo, da si na podlagi svojih zaslug zaslužijo manj zemeljskih dobrin in manj posvetne oblasti kot izbrana manjšina, jim upade samozavest in nasploh postanejo malodušni.

Tudi če bi dokazali, da imajo navadni ljudje manj naravnih sposobnosti kot tisti, ki so izbrani za visoke položaje, to še ne bi pomenilo, da si zaslužijo manj. Biti član 'kluba srečnih spermijev' ne daje nobene moralne pravice do prednosti. To, s čimer se človek rodi ali brez česa se rodi, ni njegova zasluga.

Rawls je eden od avtorjev, ki se zaveda nevarnosti, da bi poštene priložnosti lahko privedle do »brezčutne meritokratične družbe«. Cilj njegovega 'načela razlike' je zagotoviti, da se »najmanj privilegiranim zagotovi samozavesten občutek lastne vrednosti«. Sredstva bi morala biti namenjena izobraževanju, ne »izključno ali nujno predvsem glede na njihov donos, ocenjen v produktivnih, usposobljenih zmožnostih, ampak tudi glede na njihovo vrednost pri bogatenju osebne in družbenega življenja državljanov, vključno z manj privilegiranimi.«³

V knjigi je prav tako pogosto omenjena druga argumentacijska linija. Trdi, da lahko meritokracija v polni obliki obstaja le, če pride do takšnega zoženja vrednot, da je mogoče ljudi razvrstiti glede na njihovo vrednost. Nasprotje temu je tisto, kar se proti koncu knjige imenuje 'brezrazredna družba'. *Chelsea Manifesto* pravi:

Če ljudi ne bi ocenjevali le glede na njihovo inteligentnost in izobrazbo, poklic in oblast, ampak tudi glede na njihovo prijaznost in

³J. Rawls, *A Theory of Justice*, Clarendon Press, Oxford 1972, str. 100–107.

pogum, domišljijo in občutljivost, sočutje in velikodušnost, potem ne bi bilo razredov. Kdo bi lahko rekel, da je znanstvenik superioren vratarju z občudovanja vrednimi očetovskimi lastnostmi, državni uradnik z nenavadno spretnostjo pri pridobivanju nagrad superioren vozniku tovornjaka z nenavadno spretnostjo pri gojenju vrtnic.

Z drugimi besedami, namen knjige je bil predstaviti dve plati tega primera – tako argumente proti kot argumente za meritokracijo. Zadeva ni preprosta in tudi ni bila mišljena kot preprosta. Obe stališči sta skozi celotno knjigo postavljeni v nasprotje. Izmišljeni avtor ima senco. Takšna ali drugačna odločitev je bila in je prepuščena bralcem, pri čemer upam, da se bodo na poti do oblikovanja svojega mnenja o enem od pomembnih vprašanj sodobne družbe tudi malo zabavali.